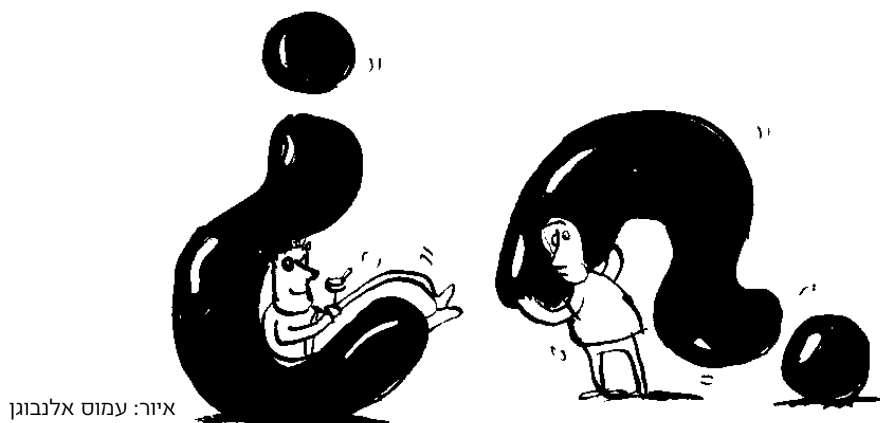

להמציא שאלות פוריות / יורם הרפז

מתוך: "על הפדגוגיה של השאילה", עלון חינוך החשיבה 18
עמ' 103-109, הוצאת מכון ברנקו וייס, ינואר 2000.

איור: עמוס אלנבוגן

החשיבה, כפי שאמר אריסטו, מתחילה בתמיהה, בשאלה ראשונית. הידע האנושי הוא תשובה לתמיהות, לשאלות; חלקן חיוני עדיין, וחלקן אבד. היכולת לשאול שאלה היא מהותית לאדם; זו היכולת, אם לנקוט את מונחיו של ז'אן פול סארטר, "לראות מה חסר בהווה". בשאלת שאלה אנחנו מצביעים על מה שחסר - על עובדות, סיבות, טעמים שחסרים לנו כדי להסביר את מה שנכח ונחווה כחסר. כדי לשאול - לחשוב על מה שנעדר - אנחנו זקוקים למה שישנו. השאלות שלנו מותנות אפוא במה שיש, או אם תרצו, ב"תשובות" שלנו. זהו אופייה הפרדוקסלי של השאלה: היא נובעת מתשובה ראשונית, עמומה, משוערת, עליה. במובן זה, אין שאלות ללא תשובות ("הבעיות", כתב דיז'ואי בכיצד **אנו חושבים**, "מתבררות רק לאחר שאנו ממציאים להן פתרונות").

למחשבות ראשוניות אלה על טבעה של השאלה יש משמעויות פדגוגיות קונקרטיות ביותר. למשל: חשיבה מסוג זה שאנו רוצים לטפח - חשיבה מעורבת - מתחילה בשאלה; השאלה שנמצאה או הומצאה "על ידי", הופכת את החשיבה ואת הלמידה שבאות בעקבותיה ל"שלי"; השאלה מתייחסת למה שחסר, שאינו נוכח. לפיכך, נדרשים דמיון ויצירתיות כדי להמציא אותה; להיות יצירתי פירושו למצוא או להמציא שאלות טובות ולא רק למצוא או להמציא תשובות או פתרונות טובים; מאחר ששאלה נובעת מתשובה ראשונית עליה, יש צורך לדעת כדי לשאול שאלה טובה; ידע הוא משמעותי או "אנושי" כאשר הוא מוצג בזיקה לשאלות שהולידו אותו, ולכן על המורה המציג ידע בכיתה "לעשות ארכיאולוגיה" שלו, כדי לחשוף את "שכבת" השאלות שעליה נבנה; ידע ייחשב לפורה אם הוא מעורר שאלות חדשות ומעניינות, לכן על המורה המציג ידע חדש בכיתה להדגים העלאת שאלות על בסיס הידע שהוצג ולעודד את התלמידים לעשות זאת.

הפדגוגיה של השאילה מעמידה אפוא את השאלה במרכזן של ההוראה והלמידה. היא מסיטה את ההוראה מהמכונות שלה על "תשובה נכונה" למכונות על "שאלה פורייה" ("אני חולם", כתב הווארד גרדנר בספרו *The Unschooled Mind*, "על בית ספר שבו אפנה לילדים במסדרונות או בחצר בית הספר ואשאל 'מה השאלה המעסיקה אתכם?' והם ידעו להשיב לי"; החלום הפדגוגי הזה עשוי להתגשם כאן; כאן השאלה במרכז).

השלב הראשון של ההוראה והלמידה בקהילת חשיבה הוא מציאת או המצאת שאלה פורייה. **מהי שאלה פורייה? שאלה פורייה הוגדרה על ידינו כשאלה בעלת שש תכונות יסודיות:**

1 שאלה פתוחה

שאלה שאין לה באופן עקרוני תשובה חד-משמעית; שיש לה בפועל כמה תשובות; ותשובות אלה שונות ולעתים אף סותרות זו את זו.

2 שאלה מערערת

שאלה המערערת את הנחות היסוד והאמונות הוודאיות של הלומדים; שאלה המטילה ספק ב"מובן מאליו", ב"שכל הישר", חושפת קונפליקטים יסודיים נטולי פתרון פשוט ותובעת לחשוב על שרשי הדברים.

3 שאלה עסירה

שאלה המחייבת התמודדות עם תכנים עשירים, החיוניים להבנת האדם והעולם; לא ניתן לענות עליה ללא מחקר שקדני וממושך; שאלה הנוטה להתפרק לתת-שאלות.

4 שאלה מחוכמת

שאלה רלוונטית לחיי הלומדים ולחיי החברה שבה הם חיים.

5 שאלה טעונית

שאלה שיש בה ממד אתי; לשאלות בעלות משמעות אתית יש מטען אמוציונלי ומטאפיסי חזק, שיש בכוחו להניע למידה ומחקר.

6 שאלה מעשית

שאלה שניתן לעבד לשאלת מחקר; שאלה שיש עליה מידע נגיש לתלמידים.

בעמוד הבא מובאות כמה דוגמאות לשאלות פוריות שנשאלו בבתי ספר שונים:

דוגמאות לשאלות פוריות שנשאלו בבתי ספר

"האם ירושלים מאוחדת?" (גיאוגרפיה)
"האם יש יחידה גיאוגרפית בשם 'מזרח תיכון'?" (גיאוגרפיה)
"האם אפשר וכיצד אפשר לארגן 'מזרח תיכון חדש'?" (גיאוגרפיה)
"מתי היו החיים טובים יותר - בימי-הביניים או כיום?" (היסטוריה)
"מדוע קיבל מעמד האיכרים את מרותם של מעמד האצולה והכנסייה למרות שמעמדות אלה דיכאו וניצלו אותו?" (היסטוריה)
"כיצד קרה שהדור שקרא למלחמת העולם הראשונה 'המלחמה שתשים קץ לכל המלחמות' יזם בתוך שני עשורים מלחמת עולם שנייה?" (היסטוריה)
"מדוע ללמוד על המאה ה-19 - בסוף המאה ה-20?" (היסטוריה)
"האם 'הפרויקט הציוני' הצליח?" (היסטוריה)
"האם מדינה דמוקרטית יכולה להיות מדינה יהודית ולהפך?" (אזרחות)
"מה זאת אהבה?" (מנקודת מבט סוציולוגית)
"מה זאת אהבה?" (מנקודת מבט ביולוגית-אבולוציונית)
"מה זאת אהבה?" (מנקודת מבטן של יצירות ספרות מסוימות)
"מיהו 'האחר'?" (סוציולוגיה-אנתרופולוגיה)
"מדוע אנשים מתחתנים?" (סוציולוגיה-אנתרופולוגיה)
"מדוע אנשים מטיילים?" (סוציולוגיה-אנתרופולוגיה)
"האם שווה להיות שונה?" (פסיכולוגיה)
"מה הקשר בין שירה לזהות?" (ספרות)
"חירות או מרות - מה המהות (האנושית)?" (תנ"ך)
"מדוע יש בטבע כל כך הרבה צבע?" (ביולוגיה)
"האדם - תוצר של תורשה או סביבה?" (ביולוגיה)
"פרויקט הגנום האנושי - ברכה או קללה?" (ביולוגיה)
"מדוע הטבע צריך זכר ונקבה?" (ביולוגיה)
"מדוע השמים כחולים?" (פיזיקה)
אדם לאדם אדם - האומנם? (שאלה רב-תחומית)
"ישראל - חמישים השנה הבאות?" (שאלה רב-תחומית)
"המאה ה-21 - מאה טובה או רעה יותר?" (שאלה רב-תחומית)